

В. В. Шевчуккандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ОСОБЛИВОСТІ КОГНІТИВНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ ТРИВОЖНОСТІ

Стаття присвячена вивченню залежності особливостей пізнавальної активності молодших школярів від рівня їх тривожності. Гіпотеза нашого дослідження полягає у тому, що чим вищий рівень тривожності в учнів початкових класів, тим нижчі показники їхньої когнітивної активності.

Для емпіричного дослідження особливостей пізнавальної активності молодших школярів із різним рівнем тривожності застосовано комплекс таких діагностичних методик: методики А.А. Горчинської та Б.К. Пашнева, метою яких є вивчення когнітивної активності молодших школярів; методика Р. Темпла, М. Доркі, В. Амена «Вибери потрібне обличчя» та методика А.М. Прихожан, які дозволяють виявити рівень дитячої тривожності.

У результаті проведеного дослідження, в якому взяли участь 70 молодших школярів (35 учнів 2-В і 35 учнів 4-А класу), які навчаються у Кошарському закладі «Полтавська гімназія №6», було встановлено, що молодші школярі з високим рівнем пізнавальної активності виявляють низьку тривожність за результатами проведених методик. У четверокласників пізнавальна активність вища (49%), ніж в дітей другого класу (32–37%), а проаналізувавши рівні тривожності молодших школярів, можна зазначити, що загалом вона у більшості на середньому рівні. Учні з низькою тривожністю більше у четвертому класі (37–40%) ніж у другому – 29–36%, але згідно з критерієм Стьюдента ця різниця не є статистично значущою. Доречним буде зазначити, що не всі учні із високою когнітивною активністю мають низький рівень тривожності. Так, у 2-В класі за результатами відповідних методик високу пізнавальну активність мають 11–13 дітей, але в одній з них тривожність перебуває на середньому рівні. У 4-А класі високу та сильну пізнавальну активність виявило 17 учнів, для 14 з яких є характерною низька тривожність, а три учні цього класу, маючи високу пізнавальну активність, виявляють середній рівень тривожності.

Здійснивши порівняльний аналіз особливостей пізнавальної активності молодших школярів з різним рівнем тривожності, виявили, що учні, які мають високий рівень когнітивної активності, виявляють середню, а здебільшого низьку тривожність. Тобто можна говорити про залежність пізнавальної активності від тривожності: чим менша тривожність, тим вища пізнавальна активність.

Ключові слова: пізнавальна активність, навчальна діяльність, молодший шкільний вік, дитяча тривожність, шкільна тривожність.

Постановка проблеми. Згідно з Концепцією Нової української школи передбачається досягнення нового змісту освіти, заснованого на формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості у суспільстві, орієнтації на потреби учня в освітньому процесі та дитиноцентризмі. Державний стандарт початкової освіти ґрунтується на таких принципах: презумпція талановитості дитини, цінність дитинства, радість пізнання, розвиток особистості, безпека. Мета сучасної початкової школи – забезпечити подальше становлення особистості дитини, цілеспрямовано виявляти та розвивати її здібності, формувати вміння і бажання навчатися, створювати умови для самовираження учнів в різних видах діяльності. Саме початкова школа має стати передумовою розвитку здібностей молодших школярів, формування творчого потенціалу дітей, їхньої активності.

Проблема пізнавальної активності та тривожності є однією з найбільш актуальних проблем в

сучасній практичній, віковій та педагогічній психології. Серед негативних переживань тривожність займає особливе місце, часто вона призводить до зниження працездатності, продуктивності діяльності, до труднощів у спілкуванні. Особливо актуальна ця проблема в молодшому шкільному віці, оскільки різка зміна соціальної ситуації та провідної діяльності дитини вимагають мобілізації її пізнавальних і особистісних ресурсів, з чим дитина не завжди може впоратися без належної підтримки зі сторони вчителя та батьків, а це за несприятливого збігу обставин призводить до підвищеного рівня тривожності.

Тривожність привертає особливу увагу тому, що виступає яскравою ознакою шкільної дезадаптації дитини, негативно впливаючи на всі сфери її життєдіяльності – не лише на навчання, але й на спілкування, здоров'я і загальний рівень психологічного благополуччя. Одним із способів профілактики тривожності у дітей молодшого шкільного віку є діагностика, яка дозволяє своєчасно

виявити дітей з підвищеним рівнем тривожності та забезпечити їм відповідний психолого-педагогічний супровід.

Тривожність молодшого школяра є ознакою труднощів в процесі шкільної адаптації. Тривожність у молодших школярів може проявлятися в поведінці найрізноманітнішими способами, маскуючись під інші проблеми. Дитина починає сумніватися у своїх здібностях і силах, тривога дезорганізує не лише навчальну діяльність, вона починає руйнувати особистісні структури. Тому своєчасне проведення діагностичної і корекційної роботи сприятиме зниженню тривожності та формуванню адекватної поведінки у дітей молодшого шкільного віку.

Аналіз останніх досліджень. Проблема тривожності дістала свій розвиток у роботах, пов'язаних з вивченням індивідуальних особливостей людини, типу її темпераменту (Г. Айзенк, Р. Кеттелл, В.С. Мерлін, І.П. Павлов, Ч.Д. Спілбергер); з соціальними причинами її виникнення (Л.І. Божович, С.В. Васьківська, І.В. Дубровіна, В.Р. Кисловська, Б. Кочубей, О. Новікова, К.Д. Шафранська); з вивченням проблеми адаптації та дезадаптації дитини (Ю.А. Александровський, Г.В. Бурменська, В.Г. Гарбузов, І.В. Дубровіна, О.Г. Захаров, В.Є. Каган, Р.В. Овчарова, К.О. Сантросян, А.С. Співаківська, А.О. Тутундісян); з особливостями тривожності у школярів різних вікових груп (Г.С. Абрамова, Г.Г. Аракелов, І.В. Дубровіна, К.Е. Ізард, Н.В. Іменадзе, О.В. Казаннікова, Б.І. Кочубей, Є.В. Новікова, Н.Є. Лисенко, Я.М. Омельченко, М.М. Шпак, Ю.В. Щербатих).

Науковий доробок останніх років присвячений емпіричному вивченню переживання тривожності у дітей молодшого шкільного віку (дослідження 37 другокласників, проведене М.С. Халько [1, с. 139]), факторам тривожності в навчальному процесі на основі вивчення чинників порушення психічного здоров'я семикласників (Л.П. Товкун та В.О. Сіфорова [2, с. 163]), взаємозв'язку емоційного інтелекту та психічного стану молодшого школяра (вивчення 482 учнів 1–4 класів М.М. Шпаком [4, с. 72]), психології тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі присвячена монографія С.М. Томчука та М.І. Томчука [3, с. 5–6].

Формування цілей статті та постановка завдань. Метою статті є вивчення залежності особливостей пізнавальної активності учнів другого та четвертого класів від рівня їх тривожності. Гіпотеза нашого дослідження полягає у тому, що чим вищий рівень тривожності у молодших школярів, тим нижчі показники їхньої пізнавальної активності, та навпаки, чим вища пізнавальна активність, тим нижча тривожність молодшого школяра.

Відповідно до мети дослідження можна визначити такі його **завдання**: провести емпіричне

дослідження особливостей пізнавальної активності молодших школярів з різним рівнем тривожності, а саме: вивчити рівень сформованості пізнавальної активності учнів початкової школи; проаналізувати рівні тривожності молодших школярів; здійснити порівняльний аналіз особливостей пізнавальної активності молодших школярів з різним рівнем тривожності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для дослідження особливостей пізнавальної активності молодших школярів ми використали однойменні методики «Пізнавальна активність молодшого школяра» (за А.А. Горчинською) та опитувальник для вивчення пізнавальної активності учнів Б.К. Пашнева.

Оцінка ступеня вираженості пізнавальної активності молодших школярів була здійснена з використанням методики А.А. Горчинської. Результати цього опитування подані на рис. 1.

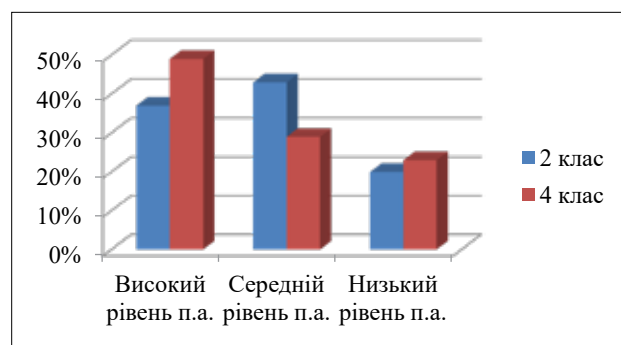

Рис. 1. Оцінка ступеня вираженості пізнавальної активності молодших школярів (за А.А. Горчинською)

Виходячи з аналізу рис. 1., різниця між учнями з високим та низьким рівнем пізнавальної активності 2-го класу значно менша, ніж різниця цих показників у 4-му класі. Слід зазначити, що у 2-му класі учні з середньою пізнавальною активністю переважають за кількістю учнів з високою та низькою. З порівняння високого з середнім рівня пізнавальної активності видно, що в четвертому класі спостерігається більший ріст пізнавальної активності порівняно з другим класом.

Для більшої достовірності результатів дослідження пізнавальної активності у молодших школярів ми застосували методику Б.К. Пашнева. Результати даного опитування подані на рисунку 2.

Порівнюючи результати обох методик на визначення ступеня вираженості пізнавальної активності у дітей початкової школи, слід відмітити, що високий рівень пізнавальної активності за даними методики А.А. Горчинської мають 37% опитаних другокласників, а за опитувальником Б.К. Пашнева – 32%. У четверокласників цей показник відповідно на рівні 49% за результатами обох методик. Низький рівень пізнавальної активності притаманний 17–20% другоклас-

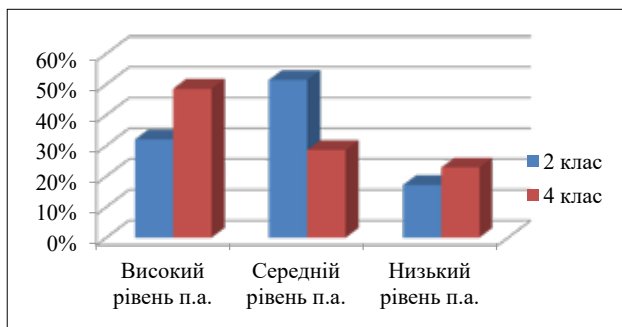

Рис. 2. Рівень пізнавальної активності учнів за результатами опитувальника Б.К. Пашнева

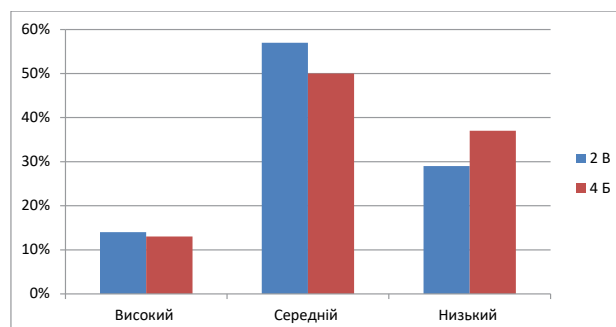

Рис. 4. Показники рівня шкільної тривожності молодших школярів (за результатами проективної методики А.М. Прихожан)

ників і 23% учнів четвертого класу. У показниках середнього рівня пізнавальної активності також є значна різниця між молодшими школярами, оскільки у другому класі цей показник становить 43–51%, а у четвертому – 28%. Для визначення статистичної значимості отриманих даних рівнів пізнавальної активності ми використовували критерій Стюдента, який засвідчив суттєву різницю у показниках пізнавальної активності учнів початкової школи. Тобто у четверокласників пізнавальна активність значно вища, ніж у дітей другого класу.

Для вивчення тривожності молодших школярів ми використали тест тривожності Р. Теммла, М. Доркі, В. Амена (методика «Обери потрібне обличчя») та тест шкільної тривожності А.М. Прихожан.

Отримані результати методики «Обери потрібне обличчя» представлені на рис. 3.

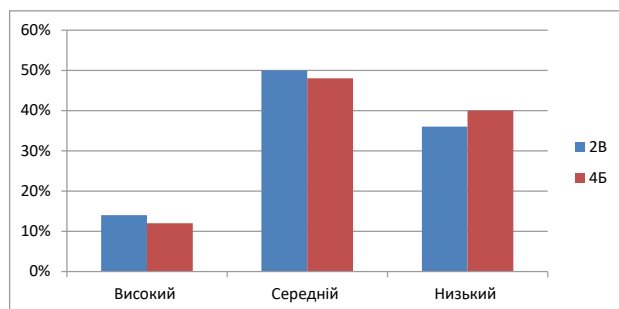

Рис. 3. Рівень пізнавальної активності молодших школярів (за результатами методики Р. Теммла, М. Доркі, В. Амена)

З даних вищеподаної гістограми можна побачити, що учні 2-го класу мають нижчий рівень тривожності (34%) порівняно з четверокласниками (30%). Також ми можемо стверджувати, що більшість молодших школярів має середній рівень тривожності (51–58%), найменша кількість опитаних дітей показали високу тривожність, оскільки вона притаманна лише 4–5 учням, що відповідно становить 12–15%.

Для більшої точності результатів ми вирішили застосувати проективну методику для діагностики шкільної тривожності А.М. Прихожан. Результати цього дослідження подані на рис. 4.

Аналізуючи результати методик Р. Теммла, М. Доркі, В. Амена та А.М. Прихожан, слід відмітити, що 10–12 учнів другого класу, що становить 29–36%, мають низький рівень тривожності, а в четверокласників – 13–14 учнів, що відповідно становить 37–40% від опитаних у класі. Висока тривожність притаманна 5 учням другого класу (14%) та 4 учням четвертого класу (13%). Стосовно середнього рівня тривожності, то доречним буде зазначити, що за результатами обох методик у другому класі він характерний для 50–57% опитаних учнів, а в четвертому – для 47–50%.

Тобто загалом тривожність у більшості молодших школярів на середньому рівні. Для визначення статистичної значимості отриманих даних рівнів тривожності ми використовували критерій Стюдента, який засвідчив суттєву різницю у показниках тривожності учнів початкової школи. Тобто учнів з низькою тривожністю більше у четвертому класі (37–40%), ніж у другому – 29–36%, але ця різниця є не статистично значущою.

Порівнюючи рівень пізнавальної активності з рівнем тривожності, ми виявили, що учні, які мають більш високий рівень пізнавальної активності, мають менший рівень тривожності, і навпаки – учням з високою тривожністю притаманна низька пізнавальна активність. Високий рівень пізнавальної активності зумовлюється тим, що більшість молодших школярів зацікавлені в пізнанні світу і чим більше вони дізнаються нового, тим менше у них страхів, які супроводжуються тривожністю.

Для того, щоб порівняти тривожність та пізнавальну активність 2 та 4 класу, ми зобразили дані у таблиці 1

Виходячи із аналізу отриманих даних, можна зазначити, що учні, які мають високий рівень пізнавальної активності, виявляють низьку тривожність за результатами проведених методик. Тобто можна говорити про залежність пізнавальної активності від тривожності: чим менша тривожність, тим вища пізнавальна активність. Хоча доречним буде виокремити таку особливість – не всі учні другого класу з високою пізнавальною активністю за результатами методики А.М. Пашнева (11 дітей)

**Порівняльний аналіз особливостей пізнавальної активності
молодших школярів з різним рівнем тривожності**

	Рівень пізнавальної активності						Усього	Рівень тривожності						Усього
	за А.А. Горчинською			за Б.К. Пашневим				за Р. Теммлом, М. Доркі, В. Аменом			за А.М. Прихожан			
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький		Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	
2 клас														
Кількість учнів	13	15	7	11	18	6	35/ 35	5	18	12	5	20	10	35/ 35
4 клас														
Кількість учнів	17	10	8	17	10	8	35/ 35	4	17	14	4	18	13	35/ 35

та з сильною пізнавальною активністю згідно з опитувальником А.А. Горчинської (13 дітей) мають низьку тривожність. У одного учня, який має сильну та високу пізнавальну активність, тривожність, за даними методики Р. Теммла, М. Доркі, В. Амена та А.М. Прихожан, перебуває на середньому рівні. У четвертому класі з високою та сильною пізнавальною активністю 17 учнів, для 14 з яких є характерною низька тривожність, згідно з результатами методики Р. Теммла, М. Доркі та В. Амена, а для 13 дітей – згідно з методикою А.М. Прихожан. Три учні цього класу, маючи високу пізнавальну активність, виявляють середній рівень тривожності.

Висновки. Підводячи підсумок, слід наголосити на тому, що гіпотеза нашого дослідження полягала в залежності пізнавальної активності від рівня тривожності молодшого школяра. За результатами методик на виявлення показників пізнавальної активності А.А. Горчинської та Б.К. Пашнева і методик на дослідження рівня тривожності Р. Теммла, М. Доркі, В. Амена та А.М. Прихожан, можна говорити, що гіпотеза знайшла своє підтвердження. Результати учнів початкових класів, які взяли участь в опитуванні, загальною кількістю 70 дітей (35 учнів у 2-В та 35 у 4-А класі), показали, що пізнавальна активність висока здебільшого у тих дітей, які мають низьку тривожність. У дітей молодшого шкільного віку, які

за результатами дослідження виявили високу тривожність, пізнавальна активність є низькою. Крім того, слід відмітити, що серед дітей, які мають високу пізнавальну активність в обох класах, є 1–4 учні із середнім рівнем тривожності.

Перспективою подальших досліджень у цій сфері може бути вивчення когнітивної активності учнів інших вікових категорій з різним рівнем тривожності та співвіднесення їх статево-вікових особливостей.

Література:

1. Халько М.С. Емпіричне дослідження переживання тривожності у дітей молодшого шкільного віку. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1. Т. 2. С. 139–142.
2. Товкун Л.П., Сіфорова В.О. Фактори тривожності в навчальному процесі як негативні чинники порушення психічного здоров'я школярів. *Young Scientist*. 2017. № 9.1 (49.1). С. 163–166.
3. Томчук С.М., Томчук М.І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі: монографія. Вінниця: КВНЗ «ВАНО», 2018. 200 с.
4. Шпак М.М. Взаємозв'язок емоційного інтелекту та психічного стану молодшого школяра. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2016. № IV (45), Issue: 93. С. 72–76.

Shevchuk V. V. Features of young children's cognitive activity with different angle levels

This article is devoted to the study of the dependence of cognitive activity of younger students on the level of their anxiety. The hypothesis of our study is that the higher the level of anxiety in elementary school students, the lower their cognitive activity.

For the empirical study of the features of cognitive activity of younger students with different levels of anxiety, a set of the following diagnostic methods were applied: the methods of AA Gorchinskaya and BK Pashnev, the purpose of which is to study the cognitive activity of younger students; the technique of R. Temmla, M. Dorki, V. Amen "Choose the right person" and the methodology of A. Prikhozhan, which allow to reveal the level of childhood anxiety.

A study of 70 younger students (35 2-B students and 35 4-A students) studying at the Poltava Gymnasium 6 Municipal Institution found that younger students with high levels of cognitive activity showed low anxiety in the results conducted techniques. Fourth-graders have higher cognitive activity (49%) than second-grade

children (32–37%), and analyzing the levels of anxiety of younger students, it can be noted that in general it is at the average level. Students with low anxiety are more in the fourth grade (37–40%) than in the second – 29–36%. However, according to the Student’s test, this difference is not statistically significant. It is appropriate to single out such a feature that not all students with high cognitive activity have low levels of anxiety. Thus, in the 2-B class, according to the results of appropriate methods, with high cognitive activity of 11-13 children, but in one of them anxiety is at the average level. In grade 4-A, 17 students showed high and strong cognitive activity, 14 of which were characterized by low anxiety, and three students with high cognitive activity exhibited moderate levels of anxiety. By performing a comparative analysis of the features of cognitive activity of younger students with different levels of anxiety, they found that students who have high levels of cognitive activity exhibit moderate, and in most cases, low anxiety. That is, we can talk about the dependence of cognitive activity on anxiety: the less anxiety, the higher the cognitive activity.

Key words: *cognitive activity, educational activity, primary school age, childhood anxiety, school anxiety.*